

RÉSZVÉTELÜNK „ÖSSZEHAONLÍTÓ JOGI” RENDEZVÉNYEKEN

EÖRSI GYULA

1. Az utóbbi években nagymértékben megnövekedett a nyugati egyesületek és intézmények által szervezett ún. „összehasonlító jogi” rendezvények száma, és ezeken a rendezvényeken a szocialista államok jogászai növekvő mértékben vesznek részt. Tekintélyes szovjet, csehszlovák és lengyel jogászok ilyen szervezetek vezető testületeibe is bekerültek, az ún. „összehasonlító jog” oktatását célzó nemzetközi intézményekben egyre nagyobb szerephez jutnak, és „összehasonlító jogi” nemzetközi folyóiratokban alkalmuk nyílik a szocialista jog egyik-másik kérdéséről tanulmányt közölni.

Magyar jogászok ilyen jellegű rendezvényeken először 1958-ban vettek részt, a Varsóban, illetőleg Brüsszelben rendezett kongresszusokon. Azóta három magyar jogász szerepelt hallgatóként nemzetközi „összehasonlító jog”-ot oktató intézmény nyári kurzusain, és az elmúlt évben magyar jogászoknak három különböző „összehasonlító jogi” rendezvényen volt alkalmuk résztvenni; ugyanakkor folynak a magyarországi előkészületek egy ebben az évben tartandó kongresszuson való tevékeny részvételre, továbbá az „összehasonlító jog” oktatását célzó nemzetközi intézményekben előadóként és hallgatóként való részvételünk előkészítésére.

Mindezek a körülmények indokoltá teszik a beszámolót az eddig szerzett tapasztalatokról és jövőbeli elképzeléseinkről.

2. Először néhány tény és adat. Ez idő szerint négy „összehasonlító jogi” intézménnyel állunk valamiféle kapcsolatban:

a) Az UNESCO égisze alatt működik az Association Internationale des Sciences Juridiques. A szervezetnek több szocialista állam megfelelő jogtudományi szervezete is tagja; noha magyar jogászok tagként az egyesületbe eddig még nem léptek be, bizonyos rendezvényein részt vesznek. Az egyesület időnként — egyebek között — egyenlő számú szocialista és nyugati résztvevővel kollokviumot rendez egy-egy kérdésről azzal a céllal, hogy a szocialista és a burzsoá jog kölcsönös megismerését előmozdítsa. Varsói kollokviumán, amelyen a törvényesség a szocialista államokban került megvitatásra, magyar küldöttség részt vett, a burzsoá törvényességről tartott chicagói kollokvium magyar részvétel nélkül zajlott le, majd ebben az évben Trierben a szerződésekről és

ezzel kapcsolatos bizonyos polgári jogi kérdésekről tartott kollokviumon — a szocialista tábor országait képviselő hét jogász között — ismét szerepelt magyar résztvevő.

b) A Párisban székelő Académie Internationale de Droit Comparé négy-évenként rendez nagyszámú résztvevővel és igen szétágazó napirenddel kongresszust. Az 1958. évi brüsszeli kongresszuson háromtagú magyar küldöttség vett részt és két magyar referátum került benyújtásra, és az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának irányításával jelenleg folynak az előkészületek az 1962. évi hamburgi kongresszuson való részvétel előkészítése érdekében.

c) Luxemburgban a luxemburgi kormány költségvetésének keretében működik az Université Internationale des Sciences Comparées, amelynek jogtudományi és közgazdaságtudományi kara van. Ennek nyári szesszióján 1960-ban hallgatói minőségben részt vett egy magyar jogász és a múlt nyáron egyhetes, összesen tizenkét órás és nyolc szemináriumi órás előadásorozatot tartott a magyar szocialista polgári jogról egy másik. Ezen a szesszión egyébként mintegy 50 professzor tartott kurzust mintegy 150 hallgatónak, akik javarésze nyugatnémet és spanyol végzett jogász volt; az előadásokról való távolmaradás vagy a heti vizsgákról való elmaradás egyhetes ösztöndíj-megvonással járt. Az előadások egyrészt bevezetést adtak a főbb jogrendszerekbe, másrészt a polgári jogi felelősségnek az egyes jogrendszerekben tapasztalható megoldásaival és harmadrészt az európai tőkés közös szervezetek jogával foglalkoztak. Az idei nyári szemeszteren előreláthatóan ismét részt vesz magyar előadó és megfontolás alatt van magyar hallgatók kiküldése is a felajánlott luxemburgi ösztöndíjak felhasználásával.

d) A luxemburgi intézménynél az 1960. évben szakadás állott be, és az intézmény vezetőinek és többé-kevésbé rendszeresen visszatérő előadóinak jelentős többsége Luxemburgot elhagyva, az Association Internationale pour l'Enseignement du Droit Comparé rendezésében Helsinkiben tartott nyári szemesztert, amelyen hallgatói minőségben, ösztöndíjjal egy magyar jogász vett részt. Itt szovjet és lengyel részről mintegy 30 előadás hangzott el a szocialista jog köréből; egyébként itt is mintegy 50 professzor adott elő 35 országból jött kb. 200 jogvégzett hallgatónak. A hallgatók között itt eléggé nagyszámú franciaországi ösztöndíjas afrikai is volt. Az előadások itt is bevezetőt adtak a főbb jogrendszerekbe, és a legkülönbözőbb jogintézmények összehasonlításával foglalkoztak. Az idei tavaszi strassburgi szemeszteren két magyar hallgató vesz részt a rendelkezésünkre bocsátott ottani ösztöndíjak segítségével és folynak az előkészületek a nyári szemeszteren való előadói részvételre.

Mindezek bizonyára felvetnek válaszra váró kérdéseket. Miért érdekli a nyugatnémet és spanyol hallgatókat pl. a magyar szocialista polgári jog? Miért érdekünk, hogy ilyen körben a magyar polgári jogról előadásokat tartsunk? És egyáltalán: miért tesszük mindig idézőjelbe az „összehasonlító jog” kifejezést?

3. Először ezzel az utóbbi kérdéssel kezdem. Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy az „összehasonlító jog” egyrészt *jogpolitikai irányzatként* jelentkezik, másrészt *jogi diszciplinaként* vagy jogtudományi kutatási módszerként, hívei különféle álláspontja szerint. Mindkét vonatkozásával foglalkozni kívánok, anélkül, hogy e beszámoló keretében kísérletet akarnék tenni az ún. „összehasonlító jog” problematikájának módszeres elméleti kifejtésére.

a) Ami a *jogpolitikai* oldalt illeti: jogösszehasonlítással jogászoknak lényegében azóta kell foglalkozniuk, mióta a kereskedelem egy-egy jogterület határain túlterjed, vagyis voltaképpen az áruviszonyok kifejlődése óta. „Összehasonlító jog”-ról a szó szoros értelmében azonban csak az elmúlt évszázad utolsó harmadától kezdve szoktak beszélni: elkülönülését a tőkés világpiac kialakulása tette szükségessé, a tőkés világpiac igényei táplálták önálló diszciplinává. A tőkés világpiac kialakulásával vált rendszeressé, mindennapossá és nagyméretűvé a nemzetközi kereskedelem. Tömegesen merült fel az a probléma, hogy két különböző államhoz tartozó üzleti partner vitájában milyen jogot kelljen alkalmazni. Nagymértékben fellendült az akkor már több évszázados nemzetközi magánjog, amely erre a kérdésre választ ad; a kiéleződő tőkés ellentéteknek megfelelően kiterjedt és hevesse vált a tudományos küzdelem az ún. kollíziós normák körül, amelyek alkalmazása eldönti a kérdést: az eladó joga, a vevő joga vagy esetleg egy harmadik jog kerüljön-e alkalmazásra. Gyakran fordult elő tehát az a helyzet, hogy a bíróságnak külföldi jogot kellett alkalmaznia: ezt a külföldi jogot pedig meg kellett valahonnan ismerni. Ez indítékul szolgált a tudománynak is arra, hogy külföldi jogokkal foglalkozzék. További indítékul szolgált a nemzetközi kereskedelemmel foglalkozók jól felfogott érdeke: ezeknek jól kellett ismerniök üzletfelük államának jogát — azt, hogy mit várhatnak ettől a jogtól, érdemes-e törekedni arra, hogy kikössék a szerződésben a saját jog vagy a partner joga, vagy pedig egy harmadik jog alkalmazását. Ez a körülmény az anyagi ösztönzés erejével hatott abba az irányba, hogy a jogászok tanulmányozzák a külföldi jogokat, és ezzel szolgálják a nemzetközi kereskedelemben résztvevők érdekeit. Végül ezeknek a jogászoknak jól kellett ismerniök a külföldi jogokat azért is, hogy a perekben, választott bírósági eljárásokban ügyfeleik anyagi érdekeit meg tudják védelmezni.

Mindez azonban önmagában még nem vezetett az „összehasonlító jog” kialakulására, csupán előjátéka volt, előkészítette a talajt; voltaképpen még nem annyira *jogösszehasonlítás* volt, mint inkább a külföldi jog *megismerésére* irányult. Az „összehasonlító jog”, ahogyan a múlt század végén jelentkezett, és a tőkés világban ma is virul, gyakran híveinek tudatától függetlenül is nem egyszerűen csak a tőkés világpiac kialakulásának, de közvetlenül a monopolkapitalizmusnak volt a terméke. Az „összehasonlító jog” beleilleszkedett a monopolkapitalizmus kozmopolita tendenciái közé, mint e kozmopolitizmus egyik terméke a jog terén. Nem egyedüli terméke: a feudalizmusból a kapitaliz-

musba ez idő tájt külföldi tőkebeáramlás segítségével átmenő elmaradott államok egymás után vették át szinte változtatás nélkül a saját viszonyaiktól, történelmi fejlődésük adottságaitól teljesen idegen nagy nyugat-európai kódexeket — a német BGB-t, a francia Code civilt — aszerint, hogy döntő mértékben milyen tőkeérdekeltségnek köszönheték burzsoá fejlődésüket. Az „összehasonlító jog” terén ez a kozmopolita tendencia, amely azután később a szuverenitás öncsonkításává fejlődött a monopolizációval való teljes behódolás jegyében, nemzetközi tőkés védelem elnyerése érdekében a forradalmi munkásmozgalom belföldi sikerei elleni védekezésül és a profit egy részének megmentése érdekében hozzájárulásul a tőkés világméretű kizsákmányolás fokozásához — ez a kozmopolita tendencia tehát a tárgyalt területen a *jogegységesítés* jelszavában testesült meg. Elsősorban a jogegységesítés programjával lépett fel *Lambert*, aki az „összehasonlító jog” egyik megalapítója volt és — óvatosabb fogalmazással — *Saleilles* századunk első évtizedében.¹ De hadd reprodukáljam egy 1960-ban megjelent jogösszehasonlító mű szerzőjének véleményét az „összehasonlító jog” hasznáról. Részben *Karl Zweigert* nyugatnémet professzorra hivatkozva kifejti, hogy a jogösszehasonlítás megszabadíthatja a nemzeti jogokat bizonyos konfúziótól és kétértelműségektől, amelyek nemzeti perspektívában szemlélve abszolút mellőzhetetleneknek tűnhetnek; nemzetfeletti fogalmak kidolgozására vezethet; kiemeli a jogokat egymáshoz közel hozó mély hasonlóságokat. Az „összehasonlító jog” révén meg lehet haladni a vizsgált jogok sajátos álláspontjait, és meg lehet keresni a közös felsőbb fogalmakat, amelyeket az „azonos civilizáció”, az „azonos szükségletek” hívnak létre, hiszen „a modern civiljog afelé tendál, hogy mindinkább elveszítse történelmi alapjait”.² Ez a tendencia egyébként a II. világháború utáni időkben a nyugatnémetekre is kiterjedően a nyugati történetírás terén is tapasztalható: egyre nagyobb súlyt helyeznek az egyetemes jogtörténetírásban a közös gyökerek kimutatására avégből, hogy a nemzeti jellegzetességeket alárendelt jelentőségűeknek tüntessék fel. Ahogyan pl. a német XIX. századi jogtörténetírás büszkén glorifikálta sajátosan németként mindazt, amihez elavultsága ellenére görcsösen ragaszkodott, ahogyan fő feladatának azt tekintette, hogy a sajátosan ónémet jogot az uralkodó osztály junkeréredeinek megfelelően fejtsse ki és mutassa be, úgy ma tekintélyes nyugatnémet jogtörténészek és jogi ideológusok az Európával közös gyökerekre helyezik a hangsúlyt annak megfelelően, ahogyan a nyugatnémet gazdasági és ennek nyomán politikai pozíciók a tőkés „Európai Közösség”-ben erősödnek.³ Hasonlóképpen sokkal több szó esik az elmúlt évtizedekben az angol jog római jogi kapcsolódá-

¹ Vö. *Arminjon—Nolde—Wolff*: *Traité de Droit comparé*. Paris 1950. I. 36—38. old.

² *Constantinesco*: *Inexécution et Faute contractuelle en Droit comparé*. W. Kohlhammer, Stuttgart 1960. 511—513. old.

³ Vö. pl. *Koschaker*: *Europa und das römische Recht*. II. kiad. München—Berlin 1953.; *Wieacker*: *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*. Göttingen 1952.

sairól, mint a „splendid isolation” letűnt századai során: elsősorban az USA jogát kell „szalonképessé” tenni a kontinensen.

Az „összehasonlító jog” irányzata egyébként abból a *Lambert, Saleilles* és mások által hirdetett elképzelésből indult ki, hogy az egyes tőkésállamok törvényhozása annak rendje-módja szerint először egy vagy más részletkérdésben, majd mind kiterjedtebb területeken önként elfogadja, szabad akaratából az illető állam törvényévé avatja azokat a jogi megoldásokat, amelyek az „összehasonlító jogi” tevékenység eredményeképpen a legcélszerűbbnek mutatkoznak: átveszi ezt vagy azt az intézményt pl. a francia jogból, valamely másikat a német jogból, a svájciából, valamelyik skandináv jogból, az angol jogból, vegyíti a jogintézmények különféle megoldásait stb. Ez az elképzelés azonban naívnak bizonyult. Két dolog vált teljesen világossá. Az egyik az, hogy korántsem arról volt szó, hogy elvontan véve a „legcélszerűbb” jogot „válasszák”. Nem volt mindegy, hová vezet a jogösszehasonlítás. Nem volt szempontlan a „legcélszerűbb” jog kiválasztása. A monopolkapitalizmus a neki legmegfelelőbb jogokat akarta egységes jogként, tehát a jogösszehasonlító tevékenység objektíve azt a célt szolgálta, hogy a jogegységesítés a monopolkapitalizmus érdekeinek legmegfelelőbb irányba menjen: a legerősebb joga legyen az egységes jog. Az „összehasonlító jogászok” vitái mögött tehát a nagy tőkés jogok egymás közti harca állott a jövő tőkés jogának hegemoniájáért. Ez ma is megfigyelhető: az erőviszonyoknak megfelelően az amerikai jog és különösen az amerikai jogászai módszerek egész Európában, de különösen Nyugat-Németországban a tudomány és az igazságszolgáltatás körében előretörnek, és ezekben az években teszi meg Nyugat-Németország áttörési kísérletét az európai „összehasonlító jog” vonalán, hogy a „hatok Európájában” és általában a tőkés világban már kivívott gazdasági pozícióit a jog nemzetközi szintjén is megszilárdítsa. Ennek során ütközött ki az eredeti elképzelés második alapvető hibája. A jogegységesítés folyamata a sok kongresszus, „összehasonlító jogi” folyóirat, tanulmány és monográfia ellenére sem haladt előre, legalábbis nem számottevően. Példa erre a nemzetközi vételi törvény tervezetének immár több évtizedes története. A tőkés ellentétek, a nagyobb tőkés államok burzsoáziájának saját államára gyakorolt befolyása lényegében meggátolta a jogegységesítést. Megbukott az az elképzelés, hogy a tőkés jogokat az egyes államok törvényhozási aktusai számottevően egységesíteni képesek. Ez nem jelenti azt, hogy a tőkés jogok a jogalkalmazás során nem kerültek közelebb egymáshoz. Közelebb kerültek, csak hogy ebben nem a jogösszehasonlításnak volt döntő szerepe, hanem annak a tényezőnek, amely az „összehasonlító jog”-ot is létrehozta: a monopolkapitalizmus igényeinek. Ezek ugyanis elavulttá tették az egyes tőkés jogok történelmi fejlődésének sok termékét. A tőkés világpiac hasonló gyakorlatot igényel a jogi forgalomban: hasonló gyakorlatot egy-egy államon belül és hasonlót a nemzetközi viszonylatokban. Ezért azután az angol jog „elvileg” fenntartja a szerződészegés

kimenthetetlenségét, de a gyakorlatban kidolgozza az „implied conditions” és az „impossibility”, illetve a „frustration” tanát, a francia gyakorlat is beleinterpretálja a vétesség követelményét az ezt a követelményt eredetileg nem ismerő jogába, a német gyakorlat is kidolgozza a BGB ellenére a „positive Vertragsverletzung” és a „Leistungsstörung” fogalmát, úgyhogy végül e három jog kötelemszegési gyakorlata között a nagy történeti és elvi eltérések ellenére is alig marad különbség. Ebben a lassú, fokozatos, contra legem véghezvitt, a burzsoá törvényességet lazító fejlődésben persze némi közvetett szerepe az „összehasonlító jog”-nak is volt, de korántsem ment végbe az a látványos áttörés, amelyről első hívei álmodoztak.

Nagyobb lépésre csak a II. világháború után kialakult helyzetben kerülhetett sor, amikor egyrészt az USA lényegesen erősebbé vált tőkés versenytársainál, másrészt ezekben mindennél jobban eluralkodott a kommunista mozgalom erősödésétől, a szocialista tábor hatalma növekedésétől való félelem. Ekkor következett be a szuverenitás terén az az öncsonkítás, amelyről már szoltam. Különféle „európai” — és nemcsak európai — katonai, gazdasági és politikai szervezetek jöttek létre az USA vezetésével és elsősorban az USA érdekeink megfelelően. Az ezekre ruházott „szuverenitás” birtokában azután létrejöttek statutumok, egyezmények és másfajta közös jogi aktusok, amelyek ilyen módon és nem az egyes tőkés törvényhozások önkéntes jóindulatából, egyrészt bizonyos területeken és bizonyos értelemben egységes tőkés jogot hoztak létre, másrészt pedig új lökést adtak az „összehasonlító jogi” tevékenységnek: megindult az az új hullám, amely ma is gyűrűzik. Csak egy példára hivatkozom. A múltban is a legkülönfélébb jogágzatokban folyt jogösszehasonlító tevékenység, mégis „összehasonlító jog”-ról a szó szoros értelmében csak a nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatos vonatkozásokban, tehát a magánjog, kereskedelmi jog és kapcsolt területei vonatkozásában lehetett szó. Most azonban, a nem csupán gazdasági, de katonai és politikai célú közös tőkés szervezetek jelentőségének megnövekedésével egyre inkább kibontakozik az „összehasonlító közjog”, „összehasonlító közigazgatási jog” is.

b) Amint az ebből a teljességre korántsem törekvő vázlatból is kitűnik, a „összehasonlító jog” politikailag a monopolkapitalizmus érdekeit szolgálja, és jelenlegi fő politikai iránya az amerikai és nyugatnémet jog előretörését szolgálja — ismétlem, függetlenül sok lelkes „összehasonlító jogász” tudatától. Ami pedig az „összehasonlító jog” tudományos mibenlétét illeti, általában két tábor különböztethető meg. Egyesek szerint önálló diszciplináról van szó, mások szerint nem.

aa) Lambert történeti és legiszlatív összehasonlító jogról beszélt. Az utóbbi vonatkozásban az „összehasonlító jog” a jogegyesítés tudománya, az előbbiben voltaképpen azonos az egyetemes jogtörténettel. Az ismertebb szerzők közül *Joseph Kohler* volt ezen az utóbbi állásponton. Mások azt állítják, hogy ahogyan a jogtörténet az időben hasonlítja össze a jogokat, úgy az „össze-

hasonlító jog” a térben hasonlít össze. Az e nézetet vallók egyébkénti felfogásuktól függően vagy a jogszociológiához tartozónak tekintik, vagy a természet-jog délibábját kergetik, és azt várják tőle, hogy a társadalmi kapcsolatok egyetemes törvényszerűségeit, illetőleg a nemzetek feletti optimális jogot fogja felfedezni.

bb) Más burzsoá szerzők szerint az „összehasonlító jog” csupán segédtudomány: olyan a viszonya a jogtudományhoz, mint a kartográfiának a földrajzhoz. Elterjedt az a nézet is, hogy az „összehasonlító jog” a jogtudományi kutatás *módszere* (*Kaden*). Ez a megállapítás helytálló. A jogösszehasonlítás valóban módszere a jogtudományi kutatásnak. Ha hozzáértően alkalmazzuk, fontos következtetésekhez juthatunk a jog objektív, általános, különös és egyedi törvényszerűségeire, az adott társadalommal való összefüggéseire nézve, és saját jogunk fejlesztésére vonatkozóan is szerezhetünk tanulságokat. A burzsoá jogösszehasonlító módszer azonban szükségképpen, a burzsoá jogszemlélet korlátai folytán tökéletlen. Megfelelő szintű alkalmazását a burzsoá jogászai formalizmus, amely a jogot önmagában zártnak, önmagából magyarázhatónak tekinti, kizárja. Azoknál pedig, akik a jog és a társadalom között valamiféle összefüggést elismernek, a társadalomról vallott torz nézetek gátolják e módszer helyes alkalmazását. Nem lehet ugyanis jogágazatokat, jogintézményeket, jogi megoldásokat egymással tértől, időtől, körülményektől függetlenül összehasonlítani. Egy ilyen próbálkozásból legfeljebb olyan adathalmaz jöhet létre, amely többé-kevésbé szerencsés elrendezésben nyersanyagul szolgálhat különféle, főként közvetlenül gyakorlati célokra. A külkereskedőt pl. érdekelheti egy összeállítás, amely bemutatja, hogy egy-egy jogi probléma tételesjogi megoldása hogyan jelentkezik a Föld államaiban. Ilyen összeállításokra szükség is van, ez azonban nem jogösszehasonlítás, nem tudomány, hanem pusztán technikai segédeszközként használható olló-ragasztó-szerkesztés, amely csupán színvonalas dokumentátori tevékenységet igényel. A jogösszehasonlítás módszere csak akkor lehet tudományos, ha valóban a jogintézmények lényegének megértéséhez vezet, ehhez azonban szükséges az, hogy a vizsgált intézmény ne szakadjon el attól a konkrét társadalomtól, amely létrehozta, amelyben visszahat. Az ilyenfajta jogösszehasonlítás azonban szinte tökéletesen hiányzik a nyugati „összehasonlító jogi” munkákból. Számunkra viszont az ilyen jogösszehasonlítás szinte mindenfajta jogtudományi munka elvégzésének egyik mellőzhetetlen módszere, mint ahogyan mellőzhetetlen a téma körébe tartozó irodalom elolvasása, feldolgozása is: mi úgy alkalmazzuk ezt a módszert, hogy nem tartjuk szükségesnek azt önálló elnevezéssel kiragadni és kiemelni az állam- és jogtudományok módszere keretéből.

4. Úgy vélem, most már érthető, miért tettem idézőjelbe az „összehasonlító jog” kifejezést. Ugyanakkor azonban — azt gondolom — egyre homályosabbá válik, hogy miért vesznek részt szocialista jogászok az „összehasonlító

jogi” rendezvényeken, amelyek a kifejtettek szerint közvetlenül a monopol-kapitalizmus érdekeit szolgálják.

Mindenekelőtt arra szeretnék rámutatni, hogy lehet úgy is „együtműködni”, hogy az együtműködők céljai homlokegyenest ellentétesek. Amikor a tőkést a profitéhség, a munkást a megélhetés gondja munkaszerződés kötésére sarkallja, a burzsoá bérmunkaviszony alapvető ellentmondása talaján mégis bizonyos időleges együtműködés-féle jön létre a termelő munkás és a bérfizető tőkés között, anélkül, hogy ez alapvető ellentétüket csökkentené. Talán a hasonlat nem minden vonatkozásban találó, de arra jó, hogy érzékeltesse: *talán* lehetséges egy olyan „együtműködés” az „összehasonlító jogi” rendezvényeken is, amely alapjában ellentétes érdekű felek részvételével megy végbe.

Másodiknak egy negatív irányú érv. Az „összehasonlító jog” röviden vázolt politikai céljait nem kereszteznénk távolmaradásunkkal, legfeljebb azt érnénk el, hogy a szocialista jogot disszidensekkel vagy más nyugati „szakértőkkel”, referáltatnák. Az „összehasonlító jog” kézikönyvei ugyan nemigen vesznek tudomást arról, hogy szocialista jogtípus létezik. *Esmein* pl. a magyar jogot az osztrákkal együtt a német jogcsaládba sorolja, *Lévy-Ullmann* kontinentális, angolszász és mohamedán jogcsaládokat ismer, *Enrique Martínez Paz* 1934-ben az „orosz” jogot a délamerikai és svájci joggal együtt a „román-kánoni-demokratikus jogcsaládba”(!) sorolta, *Schnitzer* pedig 1960-ban a római-germán keverékjogok közé sorolja a szovjet jogot stb.⁴ Ugyanakkor az utóbbi években fordulat állott be. A szocialista jog mint külön jogtípus jelentkezik az „összehasonlító jog” rendezvényein. Ma már az a helyzet, hogy a burzsoa jogászoknak a szocialista joggal valahogyan foglalkozniok kell. Egyre kevésbé lehet fölényes és lekicsinylő hallgatással kezelni azt a jogtípust, amely a Föld egyharmadán kialakult és fejlődik. A szocialista jog a burzsoá jogászoknak ugyan még mindig eléggé szűk körét érdekli, de ez a kör növekszik, és nem csupán a nyugat—keleti kereskedelemmel kapcsolatban állókra, de elsősorban a befolyásosabb, nagyobb látókörű burzsoá jogászokra terjed ki, főként a jogtudomány művelőire. Ilyen körülmények között a szocialista jogászok az „összehasonlító jog” intézményeinek rendezvényein fórumhoz jutnak, udvarias fogadtatásban van részük, provokációra nem kerül sor — főleg ha valaki a teljes tájékozatlanság és nem a provokációs szándék számlájára ír bizonyos ostoba kérdéseket —, korrekt keretek között fejthetik ki álláspontjukat, és fejtegetéseiket igen nagy érdeklődés kíséri. Erre vall nemcsak a szocialista előadók növekvő száma, de az is, hogy — különösen az oktatási intézményeknél — a hallgatóság jó része — néha talán egy kicsit a várt egzotikumnak is tulajdonítható — izgalommal vesz részt az ilyen előadásokon, az előadások után szenvedélyes vitákra kerül sor, amelyek napokig gyűrűznek

⁴ Ld. *Arminjon—Nolde—Wolf* i. m. 42—46. old., *Schnitzer*: *Vergleichende Rechtslehre*. 1960. 249., 251. old., idézi: *Loeber*: *Rechtsvergleichung zwischen Ländern mit verschiedene Wirtschaftsordnung*. *Rabel's Zeitschrift*, 1961. 2. sz. 218. old.

a hallgatók között, és amelyek során igen sok primitív előítélet dől meg a szocialista jogot illetően.

Ilyen előítélet ugyanis rendkívül sok van. Általában megállapítható, hogy a szocialista államok külföldi propagandája szinte minden területen jóval nagyobb méretű és nagyobb sikerű, mint éppen a jog területén. A szocialista államokban még nem eléggé látják azt, hogy nyugaton sok olyan kérdést is a jog szemüvegén keresztül ítélnék meg, amelyet mi nem is tekintünk jogi kérdésnek, vagy hogy a jogászai közvélemény nyugaton feltétlenül a legmértékadóbbak, legtiszteltebbek közé tartozik. Ha tőlünk valaki nyugaton pl. a nők helyzetéről, az orvosi ellátásról, a csecsemőgondozásról stb. beszél, és társadalmi-szociálpolitikai fejtegetésekbe kezd, gyakran szakítják félbe: „What is the law?”, vagyis: mint mond a jog az adott kérdésben. Nagyon érezhető a viszonylagos elmaradottságunk a jogpropaganda területén. A rosszul vagy sehogyan sem informált burzsoá jogászt két meglepetés szokta érni, ha szocialista jogással kerül kapcsolatba, és ez sajátos „kétfrontos” harcot tesz szükségessé. Emberünk gyakran először meglepődik, hogy a szocialista országokban egyáltalán van jogrendszer, hogy a bíróságok a tételes jog alapján ítélnék, van jogorvoslat, van törvényesség. Sokan ugyanis azt képzelik, hogy a proletárdiktatúra merő önkény, tulajdon pedig nem létezik, tehát jog sem létezhet. Különösen meglepődik, ha a szocialista jogász kulturált, eléggé jól ismeri a nyugati jogokat is, érvei nem csupán számára érthetetlen terminológiájú ideológiai-politikai érvek, de egyben jogászai érvek is. Ezek után jön a második meglepetés. Az, aki korábban azt hitte, hogy nálunk nincsen jog, felkiált: „Hiszen a szocialista jog semmiben sem különbözik a burzsoá jogtól! Ott is van egyéni tulajdon, itt is van, ott is van öröklés, itt is van, ott is van szerződés, itt is van! Hogyan lehet ilyenformán forradalmi jogról, új típusú jogról beszélni?” A két ellentétes megállapítás közös gyökere lebecsülésünk: olyan barbárok vagyunk, hogy *nincs szükségünk* jogra, illetőleg olyan primitívek vagyunk, hogy *nem vagyunk képesek* jogot alkotni. Jogunk csupán a burzsoá jog reprodukálása, ideológiai felöntéssel, akárcsak, nos mondjuk ki, ha ők az „összehasonlító jogi” rendezvényeken jólneveltségből így nem is mondják ki, akárcsak a fasiszta jog. A fasiszmus idején keletkezett magánjogra a mai nyugatnémet jogászai közfelfogás azt mondja, hogy az igen hasznos, előrevivő, része a töretlen német jogfejlődésnek, csupán azoktól az ideológiai frázisoktól, politikai jelszavaktól kell megszabadítani, amelyekkel az e jogtól idegen politikai hatalom terrorja teletüzdelt, és sokan a mi jogunkra is azt mondják, hogy az a megszokott burzsoá jog, ideológiai frázisokkal. Ezzel három célt szolgálnak esetleg akaratlanul is: igazolják a fasiszta magánjogot, azonosítják a fasiszmus politikai rendszerével a szocializmus politikai rendszerét, és csepülnek a szocialista jogot. Ez a felfogás továbbá erősítést kap más oldalról is: akik azt állítják, hogy a kapitalizmus belenő a szocializmusba, azok is a két jogtípus lényegi azonosulásával érvelnek: a burzsoá jog mind „szocialis-

tábbá” lesz a „Wohlfahrtsstaat”-ban, a szocialista jog pedig az életszínvonal emelkedésével, az egyéni tulajdon — ahogy ők mondják: a magántulajdon — növekedésével mind burzsoábbá lesz.

Az említett kétoldalú értetlenség azonban nemcsak ilyen közvetlenül politikai okokra vezethető vissza, hanem a burzsoá jogász gondolkodás egyik legalapvetőbb jellegzetességére is. Ahogyan a burzsoá számára a burzsoá társadalom „a” társadalom, a burzsoá embereszmény „az” embereszmény, és minden más tökéletlen kezdetlegesség vagy a gonoszság terméke, úgy a burzsoá jogász rendszerint csak a burzsoá jogot tartja korszerű jognak a szó szoros értelmében, minden más csupán néprajzi furesaság számára. Ha pedig ez így van, akkor tudatában csupán két kategória van a szocialista jog számára: az, hogy az *nem-jog*, és az, hogy az *ugyanolyan jog*, mint az övé. Ha az ember a nem-jog felfogás ellen érvel, jön a burzsoá joggal való azonosítás, ha ez utóbbi ellen érvel, jön a nem-jog vádja. Ha nálunk nincs közigazgatási bíróság vagy szűk körben van államigazgatási ügyekben bírósági hatáskör, akkor nálunk nincs törvényesség, hiába magyarázzuk az ügyészség sajátos szerepét a szocialista államokban. Ha a kenyeret mi is szerződéssel vesszük meg, akkor hiába magyarázzuk a szerződés intézményének szocialista jellegét. Bizonyos alapvető kategóriák (állam, jog) annyira másképpen jelentkeznek sok burzsoá jogász tudatában, hogy igen nehéz eljutni akár odáig is, hogy megértse, milyen értelemben használjuk e kifejezéseket, és sokáig úgy tűnik, két teljesen különböző nyelven beszélünk; máskor pedig a jogi kifejezések azonossága mögött (tulajdonjog, öröklés) alig lehet megláttatni az alapvető különbségeket. Mégis a viták során tapasztalható, hogy a résztvevők jó részénél lehet egy keskeny hajózható csatornát találni a nem-jog és a burzsoá jog szemben álló két szírtfoka között. A résztvevők bizonyos részében meg lehet ingatni az előítéleteket, és el lehet a tudatukig juttatni legalább annak a *lehetőségnek* az elismerését, hogy jog más eszközökkel, más intézményekkel is funkcionálhat, mint az általuk megszokottak, vagy hogy ha ketten ugyanazt látszanak cselekedni, az az összefüggésekbe beágyazva nem ugyanaz. Ez a „minimális program”. El lehet azonban odáig is jutni, hogy sokan megértsék legalább alapjaiban az új és régi dialektikáját a szocialista jogban: bizonyos — többnyire formális — régi elemek átalakítását és a forradalmian új szolgálatába állítását. El lehet érni, hogy egyik vagy másik intézményről elismerjék, hogy szellemes, hogy jogászilag elismerésre méltó, sőt, hogy célszerű, irigylésre méltó. Mindezzel bizonyos — hosszabb vagy rövidebb ideig tartó — immunitást lehet biztosítani az aljas és ostoba propaganda bizonyos fő irányai ellen számottevő nyugati értelmiségi körökben. Ugyanakkor számunkra is jelentős tanulságokkal járhat a részvétel: a jelenkori burzsoá jogokat, tudományos irányzatokat és módszereket, a burzsoá tudományos gondolkodást sokoldalúbban és mélyebben érthetjük meg, mint ha csak a nem egyszer gyéren és késéssel érkező, időhiány miatt gyakran csak átlapozott nyugati publikációkra volnánk utalva.

Elsősorban ez magyarázza részvételünket az „összehasonlító jog” rendezvényein, és ebben áll fő feladatunk is. Emellett ezeket a fórumokat és főleg a vitákat fel lehet használni a burzsoá jog valódi mibenlétének feltárására, ellentmondásainak, formalizálásának kimutatására is — feltéve, hogy nemcsak állítunk, de bizonyítunk is. Ha így járunk el, sikeres erőfeszítéseket tudunk tenni az ideológiai harc és egyszersmind a békés együttélés lehetőségének gyakorlati bizonyítása terén. Az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának az az álláspontja, hogy mindaddig, amíg az ilyen rendezvényeken méltó keretek között, korrekt formák között szerepelhetünk, igyekeznünk kell ezeken részt venni. Részvételünket továbbá fel kell használni arra is, hogy politikailag, szakmailag jól felkészült, szilárd, nyugati nyelvet beszélő, de nemzetközi tapasztalatokkal még nem rendelkező fiatalabb egyetemi oktatók és intézeti kutatók is a lehetőségeink-engedte minél nagyobb számban részt vehessenek ilyen tárgyú kongresszusokon és hallgatói minőségben eljuthassanak az „összehasonlító jog” nemzetközi oktatási intézményeinek tanfolyamaira is. Különösen ez utóbbi helyeken szerezhethetnek bőséges tapasztalatokat a nyugati hallgatókkal való nemegyszer hajnalig tartó szenvedélyes, „protokollmentes” vitákban.